

КИЇВСЬКА СТАРОВИНА

вересень-жовтень
2006

№5
(371)

Головний редактор
П. П. Толочко

Журнал
Київського
славістичного
університету

*Науковий
історико-філологічний журнал
Виходить 1 раз на 2 місяці*

Заснований 1882 р.

Був друкованим органом
Київської Старої Громади

Редакційна колегія:

Ю. М. Алексєєв
О. І. Білодід
Т. І. Гундорова
І. М. Дзюба
В. Б. Євтух
Я. Д. Ісаєвич
М. Ф. Котляр
В. П. Ляхоцький
О. С. Онищенко
О. В. Павлюк
М. Т. Пархоменко
О. В. Прискока (заступник головного редактора)
Г. Ф. Семенюк
М. І. Сенченко
Г. М. Сиваченко
В. А. Смолій
О. Г. Сокирко
А. Г. Щегельський (відповідальний секретар)

Постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 8 вересня 1999 р. № 01-05/9 журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальностями "історичні науки" та "філологічні науки".

(Бюлетень ВАК України. — 1999. — № 5.)

З М І С Т

Статті та повідомлення

Іван Стороженко

Кримське ханство кінця XV— середини XVII ст. як складова частина
Великого Кордону України..... 3

Арсен Зінченко

«... аки в разтерзании ума обреталися многие » (Українське духівництво
і підпорядкування Москві Київської митрополії)..... 13

Ярослав Козачок

Панорама і характер ретро- і перспективи в національному
концепті Миколи Костомарова..... 28

Олександр Пилипенко

Експорт лісу та продукції деревообробної промисловості
з України (кін. XIX— поч. XX ст.)..... 36

Ірина Валігурська

Прихід до влади Павла Скоропадського у порівнянні з Європейською
Реставрацією XVII—XX століть: історіософія проблеми..... 42

Марія Парахіна, Тетяна Полушкіна

Українська національно-культурна політика 1920—1930-х років
у наукових працях..... 50

Ірина Савченко

Історичні витоки української пунктуації..... 58

Василь Білоцерківський

Хронологічний аспект «українських» поезій ранньої творчості
Богдана Залеського (1819—1830 рр.)..... 66

Тетяна Коцаренко

Амвросій Метлинський в контексті розвитку
європейської та української фольклористики доби
романтизму (другої половини XIX ст.)..... — 71

Валентина Шупик

Міфологеми Пантелеймона Куліша..... — 84

Джерела з історії України

Ігор Аворкін

Музеї України на сторінках часописів «Киевская старина» (1882—1906)
та «Археологическая летопись Южной России» (1903—1905)..... 92

Назар Аавргенко

З історії Чигиринського Свято-Троїцького монастиря (забута обитель)..... 99

Історичні постаті

Анатолій Болабольченко

Сергій Єфремов. Повернення із забуття..... 107

Анжеліка Петренко

Микола Новиков (1744—1818) та його науково-історичні видання
в колекції Університету св. Володимира..... 148

Володимир Аяхоцький

Правдивий кожним своїм хистом..... 155

Е К С П О Р Т Л І С У Т А П Р О Д У К Ц І І
Д Е Р Е В О О Б Р О Б Н О Ї П Р О М И С Л О В О С Т І
З У К Р А Ї Н И н а п р и к і н ц і Х І Х — Н А п о ч з л г к у Х Х с т .

Олександр ПИЛИПЕНКО

С Україна з давніх часів славилася величезними лісовими масивами. Особливо \ / славилася лісами Полісся ~ територія, яка охоплювала декілька губерній.

V Про лісистість території українських губерній в пореформений період є оагато фактів. Зокрема, у своїй доповіді на черговому з'їзді Південно-Західного відділення Російської експортної палати, Фаас В.В. дав наступну характеристику 5 українських губерній щодо їх лісовий ресурсі в [1,2]

ГУБЕРНІЇ	ПЛОЩА	% ЛІСИСТОСТІ
Чернігівська	707 867 дес.	14,8
Подільська	370447	9,7
Волинська	1 695781	25,8
Київська	711 834	16,2
Херсонська	107 445	1,6

Тобто, відсоток лісистості в більшості українських губерній був значним. Це означає, що майже третину території названих губерній займали ліси. Експорт лісу з України відбувався в декількох напрямках. З імперських ринків мали значення Польща, Новоросія, Передкавказзя. Закордонний експорт обслуговувався почасти водними, а почасти залізничними шляхами. Водні шляхи (сплавляння необробленої деревини по р. Прип'ять та її притоках, а потім системою каналів) вели до німецьких ринків. Облік вантажів у цьому напрямку не був можливим.

Залізницями лісний експорт йшов переважно через Одесу. Наприклад, в 1911 році ту було відправлено будівельних матеріалів — 409 тис. пуд., шпал — 1834 тис. пуд., клепки — 440 тис. пуд. Також даний товар відправлявся через австрійський кордон (у цьому ж році будівельних матеріалів — 520 тис. пуд.)

Особливо велика кількість лісу йшла на експорт через сухопутний німецький кордон (шпали, клепка тощо), почасти через Лібаву (клепка ~ 316 тис. пуд.) З Одеси в Австрію транзитом через Новоселицю в 1909 р. було відправлено — 4430 тис пуд лісу, в 1910 р. — 1462 тис. пуд. і в 1911 р. — 2830 тис. пуд.[2]. Саме в цей час зростає зацікавленість до українського лісу з боку іноземних підприємців. Окрім традиційних імпортерів лісу з України — Франції та Німеччини, на Україну звернули увагу Італія, яка зайнялась обробкою лісу в Овруцькому повіті, та керівництво Австрійських залізниць, яке в 1912 р. придбало на Волині 5 тис. дубових телеграфних стовпів.

У Київській губернії нараховувалось 50 лісопильних, фанерних та інших деревообробних закладів з виробничою потужністю на суму 6002,6 тис. крб. та 1000 робітників, у Волинській губернії було понад 50 деревообробних закладів, з оборотом в 1515,2 тис. крб. та 1500 робітників, в Подільській губернії — 4 заклади з оборотом в 166 тис. крб. та 100 робітників [3,18]. Ці факти свідчать про виняткове значення Київського регіону в експортній лісовій промисловості України.

Лісова промисловість Київської губернії оперувала на лісі, вивезеному з різних місцевостей Подніпров'я, а в Волинській губернії вона базувалась на місцевому лісі. Роль двох головних ринків лісу України — міст Києва та Черкас обумовлена була їх розташуванням на р. Дніпро та поблизу залізничної мережі.

Значення лісної справи для окремих частин України можна з'ясувати завдяки статистиці відправлень вантажів залізницями та водним шляхом. Підрахунки за 1905—1909 рр. дозволяють приблизно вирахувати відправлення лісових вантажів з України. Зокрема, з Південно-Західних губерній було відправлено 78 млн. пуд. деревини, в тому числі з Волинської губернії — 40 млн. пуд, Київської — 27 мш. пуд., Подільської губернії — 11 млн. пуд. Реєстрація водних вантажів не відзначається точністю.

Дані статистики свідчать, що Волинська губернія, більшу частину якої складало Полісся, давала максимальну кількість відправлення лісових вантажів. Північна частина Київської губернії входила до складу Полісся і на долю цієї смуги припадало 2/3 відправлень губернії. Відправлення дров складало по Подільській губернії ~ 50 %, по Київській — 33 %, Волинській — 27 %. Ці дані показують, що в Подільській губернії збереглись на той час переважно звичайні ліси, в той час як у Київській та Волинській губерніях відзначалась наявність будівельних лісів. Водні відправлення складали 30 %.

Будівництво Києво-Ковельської ділянки Південно-Західної залізниці сприяло посиленню розробки лісових багатств Полісся, які до того часу були не розроблені. Для усєї області Полісся найбільш характерними були соснові ліси, які давали чудовий будівельний матеріал, були також дубові, березові, осикові, зміпані ліси. Для південної частини України найбільш характерними були дубові та грабові ліси. Великі соснові ліси були в Черкаському та Чигиринському повітах Київської губернії. Лісова промисловість України являла собою великий масив-Полісся, який забезпечував лісовими матеріалами.

Лісова промисловість того часу являла собою великий лісовий район (Полісся), який забезпечував будівельними матеріалами західні та південні ринки. Для України, точніше Подніпров'я, головними лісовими ринками були Київ, Волинь (Рівне), Житомир, Черкаси. Головна маса лісу, розробленого в басейні Дніпра, йшла головним чином на південь чи захід і розподілялася за допомогою залізниць в безлісних зонах, де оброблялася. Доставлений ліс частково підлягав розпилюванню на місці, а частково відправлявся залізницею до крупних пунктів на березі Дніпра, де розвивалася лісопильна промисловість.

Київ був важливим торговим пунктом для лісу, завдяки тому, що тут знаходився найголовніший його покупець — Управління Південно-Західної залізниці, а також управління різних приватних промислових підприємств і маєтків. В середньому протягом 1905—1909 років залізницями та водним шляхом до Києва прибуло 13,9 млн. пуд. деревини та 5,3 млн. пуд. будівельних матеріалів, не враховуючи шпал, клепок і дрібних матеріалів. На Київський ринок ліс потрапляв переважно водним шляхом із Придніпровського Полісся.

Залізниці давали незначну частину будівельного матеріалу, при перевазі постачання валкою та річками. З 1902 по 1911 р. відпуск лісу по відношенню до запланованого експорту значно зростав. Так, в 1902 р. з призначених для ек-

спорту за кошторисом 1 333 452 куб. саж. Було продано 868 796 куб. саж. або 76,6 %, а в 1911 р. з призначених для експорту 980073 куб. саж. було продано 884 734 куб. саж. або 90,3 %. З цих даних видно, що використання державних лісів в Україні швидко збільшувалося. Казенні дачі приносили неабиякий прибуток. Окрім того, на півдні України знаходились відмінно організовані приватні маетки, як наприклад, графа Потоцького, князя Сангушка, Терещенка, а також удільні маетки. Але в більшості випадків приватні та селянські ліси дуже постраждали від безсистемного, грабіжницького господарства і давали на початку ХХ ст. лише дрібні матеріали. В силу названої причини найбільш важливу роль в забезпеченні ринків крупним лісом та лісовими матеріалами відігравали державні ліси — близько 1 336 тис. дес. площі, де велось бережливе господарство і найбільш цінні породи деревини направлялися для вивозу за кордон [4,18].

У Волинській губернії важко виділити крупні центри експортної лісної торгівлі, але ця губернія вела її в широких розмаїрях завдяки наявності добре збережених державних дач і приватних володінь. Ліси ці знаходилися в північній частині губернії, в верхів'ях річки Прип'яті та її південних приток — Турії, Старі, Гориня, Стохода, Ствігі, Уборті, які одночасно слугували артеріями для сплаву необробленого лісу на р. Прип'ять і далі через Огінський та Дніпрово-Бузький канали до Східної Пруссії. Окрім того, чисельні залізниці, які перетинали лісний район губернії, дозволяли відправляти найбільш цінні асортименти виробів з дуба (шпали, плансони, ванчеси і клепок), а також тесаний сосновий ліс через прикордонні пункти ~ Граєве, Вержболове, Олександрове, Млаву, Радзивилів тощо. Частина цих матеріалів йшла в балтійські порти, головним чином в Лібаву і Ригу, а частина — в південному напрямку — до Одеси. Місцями завантаження цих матеріалів були численні станції Південно-Західної, Поліської і Києво-Ковельської залізниць. В 1913 р. помітною була тенденція до скорочення експорту лісових матеріалів за кордон, що було викликано швидким зростанням цін на ліс на внутрішніх ринках.

Чернігівська губернія відправляла ліс за кордон в невеличких кількостях, оскільки головна маса заготовленого в місцевих приватних і державних дачах лісу збувалася на внутрішніх ринках, розташованих по Дніпру. Тим не менше, певна кількість найбільш цінних порід, які витримували віддалене транспортування, направлялася з р. Десни на Прип'ять і далі у Східну Пруссію. З державних лісництв Остерського повіту (Нікольського, Броварського, Сорокошицького, Косочевського і Остерського) частина заготовлених матеріалів направлялася за кордон через Одесу і Херсон. Випадки відправки лісу з Чернігівської губернії в балтійські порти були дуже рідкими.

Київська губернія також в невеликій кількості мала лісові матеріали, які оцінені були високо на внутрішніх і зовнішніх ринках. Так, наприклад, з Радомишльського повіту, в межах якого протікала р. Уж (притока Прип'яті), відправлялися необхідні партії круглого лісу на Пінськ і далі на систему р. Німана і Вісли. Залізницями направлялися переважно до Німеччини дубова клепака в м. Мемель і дубові "рунди", тобто кряжі великого діаметру. Цими ж шляхами з Васильківського, Київського, Чигиринського, Черкаського повітів відправлялися найбільш цінні соснові і дубові асортименти в Одесу, Херсон, Миколаїв. Важливими пунктами відправлення лісових матеріалів за кордон були Київ і Черкаси, які були не лише споживчими але й розподільними ринками.

Подільська губернія відправляла цінні, в основному дубові, матеріали до Одеси залізницею. В Одесі існували з давніх часів іноземні фірми, наприклад французькі: Шевальє, Буве та інші, які займалися скуповуванням дубового тесу і кле-

пки для збуту на Середземноморські ринки. Так, значна кількість дубової клепки відправлялась на південь Франції, в Марсель, звідки розповсюджувалася по всьому французькому виноробному району. Невелика кількість заготовленої на Поділлі деревини йшла в сусідню Австрію. З метою покращення сполучення була напередодні війни побудована залізниця від Кам'янця до прикордонного пункту Гусятин [5,20].

Херсонська губернія, порівняно невеличка за своїми розмірами, була важливим центром по переробці деревини, яка поступала сюди фактично з усієї України. Загальний обіг лісоторгівлі в губернії складав 15 000 000 крб. на рік. Найбільш важливим пунктом відправки лісу була Одеса, яка експортувала щорічно близько 5 320 тис. пуд. лісу на суму понад 2 700 000 крб. Завдяки своєму вигідному становищу і розвитку пароплавного сполучення із Середземним морем і західноєвропейськими країнами, Одеса слугувала навіть шляхом транзитного відправлення лісу з Австрії. Так, за 3 роки з 1909 по 1911 р. з Одеси вивозилося щорічно близько 3 852 тис. пуд. австрійського лісу на суму 1 925 000 крб. Окрім того, з Одеси ліс розвозився по усьому узбережжю Чорного моря: в Євпаторію, Алушту, Херсон, Акерман, Миколаїв і на Чорноморське узбережжя Кавказу.

Недоліком Одеси як крупного порту відправлення лісу за кордон був брак місця в порту для складування лісних матеріалів і завантаження їх на судна. Внаслідок цього лісові матеріали доставлялися сюди безпосередньо для навантаження на судна. Пароплави не завжди були в стані забрати всю кількість матеріалів і вони залишалися на необладнаних належним чином складах і псувалися. Фаас пропонував невідкладне обладнання в Одесі особливої лісної гавані.

Миколаїв за своїм значенням для експортної лісної торгівлі займав друге місце в губернії після Одеси. Після проведення залізниці Знамянка ~ Миколаїв він забрав це друге місце у Херсона. Ця гілка значно скоротила відстань для транспорту лісних матеріалів і давала можливість останнім обійти дніпровські пороги і йти замість Херсона до Миколаєва. Обороти лісоторгівлі Миколаєва досягав 2,5 Л4лрд. крб. щорічно і мав тенденцію до збільшення.

Доставлявся ліс в Миколаїв з усього басейну Дніпра і частково експортувався в Середземноморські країни, а також в Голландію, Великобританію, Німеччину. Значення Херсона на початку ХХ ст. для експортної лісової торгівлі значно впало, віддавши пальму першості Миколаєву. З інших лісоторгових ринків Херсонської губернії, які мали значення, слід відзначити: Єлізаветград (або Новий Буг), який мав близько 150 тис. крб. річного обігу, Вознесенськ — 200 тис. крб. і Ананів — 58 тис. крб.

У Полтавській губернії не можна не відзначити Кременчук, який був одночасно вузловою станцією і пристанню на р. Дніпро, що створювало для нього сприятливі умови для розвитку торгівлі і промисловості. Значення Кременчука, як лісоторгового центру, посилювалося ще й тим, що нижче цього міста сплавоспроможність Дніпра значно послаблювалася кам'яними заторами і порогами. Внаслідок чого Кременчук був центром для зупинки тут лісних матеріалів і переробки їх на місцевих заводах в більш цінні товари, які розповсюджувались по всій Південній Росії і направлялися за кордон через Одесу і Миколаїв. Кількість лісоматеріалів, що прибували в Кременчук по Дніпру і залізницями, досягала щорічно в середньому 30 млн. пуд. Ліс скуповувався також для обробки на Гомельському та Мінському лісних ярмарках. Про розвиток лісопильної промисловості в Україні дають уяву наступні дані про чисельність деревообробних заводів і фабрик в різних губерніях, за даними за 1910 р.[6,24].

	Чисельність заводів	Чисельність робітників
Волинська губ.	50	1 350 чоловік
Київська губ.	32	1 200
Чернігівська губ.	50	1 800
Подільська губ.	6	150
Херсонська губ.	25	1 150
Катеринославська губ. і в м. Кременчук	15	600

Тобто в усіх вказаних районах було 264 лісопильні заводи, на яких було зайнято близько 8 935 чоловік. Окрім того, в Україні нараховувалось 130 інших деревообробних фабрик і заводів, в тому числі: 22 дерев'яно-масових, паперових і картонних, 19 бондарних, 26 екіпажних і 63 меблевих, паркетних, столярних і фанерних закладів. Тим не менш, на думку В. Фааса, за умови кращого обладнання шляхів сполучення для доставки лісу (грунтові, під'їзні, вузькоколіїні, сплавні шляхи тощо) і відповідних умов для переробки круглого та іншого необробленого лісу, який направлявся у вигляді необробленої сировини до Східної Пруссії, деревообробна промисловість могла б бути розвинена в багатьох місцевостях значно краще.

Розпилювання лісу було в Україні в незадовільному стані. За свідченнями В. Фааса, більшість лісопильних заводів були обладнанні застарілими машинами і керувалися особами без відповідної освіти, які мало були знайомі з технікою розпилювання лісу. Робітники, зайняті при машинах і при розпилюванні і сортуванні лісу, найчастіше були самоучками і мали слабку уяву про технологію справи. Внаслідок цього, велика кількість сировини псувалася і вихід цінного товару був набагато меншим, ніж очікувалося. Отриманий товар, в більшості випадків, мав невисоку якість і відзначався кривим розпилом, неоднаковістю розміру однотипних *АОЩОК*, невідповідністю ринковим вимогам.

В силу зазначених причин, розпиляний в Україні ліс не користувався особливою повагою на закордонних ринках і оцінювався на них нижче, аніж ліс з Фінляндії і Скандинавських країн, який характеризувався високою якістю, точним стандартом у сантиметрах, точністю і акуратністю розпилювання і сортування. Українські ліси були багатством. Особливо цінними за якістю і за розмірами були соснові, дубові, вільхові та інші. Казенні і приватні лісові господарства характеризувалися необмеженими вирубками. Знижувалася внаслідок такої варварської діяльності лісистість України. Таке "господарювання" призвело до зростання цін на ліс, які в першому десятилітті ХХ ст. зросли в 2—3 рази. За даними звітів казенних лісничих за 1912 р. ціна 1 десятини основного лісу при суцільній вирубці досягла у Волинській губернії — 895 крб., в Чернігівській — 1670 крб., в Києві — 1700 крб., а дубового лісу в Волинській губернії — 1445 крб. і в Подільській губернії — 2 660 крб. Тенденція до зростання цін спостерігалася і надалі.

Цьому не могли завадити так званий Лісозберігагачний закон 1888 р. та Лісовий Статут 1913 р. [7] Не вистачало освічених кадрів. В Україні було всього 4 школи у Київській, Чернігівській, Херсонській, Велпнскг: ^ губерніях, які випускали 40 кондукторів щорічно. Цього було явно 2^ .jL\z Найкращих практикантів направляли до Фінляндії і Швеції на курс: л:™і^:-:о: справи. Розробка лісу на якісні матеріали потребувала лосзідченкx :аg:~зег^:-глків, "брокерів" як їх називали на Правобережній Україні О: " к.г: к гтергталп від відсутності професіоналів приватні власники лісів, як: лу.-.-:'. г.т*. теагазації готової про-

дукції половину ціни, внаслідок невідповідності якості ринковим вимогам. Значно ускладнювала справу відсутність кредиту. Діючі з 1904 р. "Правила видачі позик під залог лісових матеріалів" і циркуляр Державного банку від 4 березня 1910 р., за № 30, мали обмежене коло застосування, оскільки допускали задаток матеріалів, складених на лісових складах [5, 31].

Кредитні заклади приходили на допомогу лісоторгівцям лише в самому кінці лісоторгової операції, коли заготовлені і доставлені на ринок матеріали і без їх допомоги могли бути реалізовані. Найбільшу ж потребу в обігових коштах лісопромисловці відчували головним чином на початку операції по заготівлі лісу, перед сплавленням, вивозом заготовлених матеріалів і під час транспортування їх на ринок. Тому видача позик на заключних етапах не мала сенсу. На думку більшості лісоторгівців, найкращим виходом із цієї ситуації було заснування свого лісового банку, який видавав би позики під задаток лісових матеріалів. Необхідним також було страхування лісових матеріалів.

Транспортування лісових матеріалів як водним, так і сухопутним шляхом, в Україні знаходилося в більш сприятливих умовах, аніж в інших місцевостях Європейської Росії. Але катастрофічно не вистачало нових залізниць, під'їзних шляхів, ґрунтових шляхів.

Потребували поліпшення Дніпровсько-Бузький і Очинський канали, регулювання поєднаних ними річок. Через ці канали великі місцевості відправляли за кордон ліс. Лісний склад і гавань в Одесі не могли задовольнити потреби у завантаженні на пароплави лісових матеріалів. Неодноразово порушувалося питання обладнання лісної гавані в Одесі. Розпиляні матеріали із м'яких порід, які експортувалися до Німеччини, обкладалися високим митом у розмірі 6 коп. за куб. фут. Це мито було майже заборонним для розпиляних матеріалів середніх сортів, а тому на німецький ринок йшли, головним чином, найвищі сорти розпиляного лісу. Під час перегляду російсько-німецького торгового договору у 1917 р. робилися спроби переглянути тарифи за новим митом на розпиляний ліс з м'яких порід [8]. Ліс розроблявся на тесані, колоті, розпиляні та інші матеріали. Розробка лісу на бруски, шпали, клепку відзначалася більшою різноманітністю.

Підбиваючи підсумок нашого дослідження, зауважимо, що Україна у складі Росії наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст., ставши на шлях капіталістичного розвитку, значно розвинула різні галузі промисловості, у тому числі й лісову. Внаслідок цього її експорт лісу та продукції деревообробної промисловості у зовнішній торгівлі Росії відіграв важливу роль.

1. Фаас В.В. Леса и экспортная лесная торговля Юго-Западного края. — СПб.: РЭП, 1913. - С 2.

2. Карачун М. Лесная промышленность. //Труды Юго-Западного отделения Российской экспортной палаты. — Вып. 7. Юго-Западный край в экономическом отношении. Сборник статей под. Ред. А.И. Ярошевича. - К.: Тип. А.М. Пономарева, пу. И.И. Врублевского, 1913. - С 68.

3. Там само.

4. Фаас В.В. Леса и экспортная лесная торговля Юго-Западного края. — СПб.: РЭП, 1913. - С 24.

5. Державний архів Черкаської області (далі ~ ДАЧО) — Ф. 318. ~ Оп.1. — Спр.73. Циркуляри лесного департамента Министерства земледелия.

6. ДАЧО. — Ф. 318. — Оп. 1. — Спр. 8. Годовой отчет лесничества за 1910 г.

7. Полное собрание законов Российской империи. — СПб., 1914.

8. ДАЧО. — Ф. 322 — Оп. 1. — Спр. 4. Оценочные условия продажи лесных материалов из дач Белозерского лесничества.

9. ДАЧО. - Ф. 315. — Оп. 2. ~ Спр. 82. Каменская экономия помещиков Давыдрвых.

Ю.фаас В.В. Названа праця. — С 31.